

Jadwiga Šanderová

**JAK ČÍST A PSÁT
ODBORNÝ TEXT
VE SPOLEČENSKÝCH
VĚDÁCH**

Jadwiga Šanderová

JAK ČÍST A PSÁT ODBORNÝ TEXT VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH

Několik zásad pro začátečníky

SOCIOLÓGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

klíčová slova: odborný text společenskovední, diplomová práce, seminární práce, odkazový aparát, publikační etika, ústní prezentace

Recenzoval prof. PhDr. Petr Mareš, CSc.

Vydalo **SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ (SLON)**,
Praha 2009.

Vydání první, dotisk 2009.

Ediční řada *Studijní texty*, 34. svazek.

Redigují Alena Miltová a Jiří Ryba.

Odpovědná redaktorka Alena Miltová.

Návrh obálky, grafická úprava a sazba Studio Designiq.
Vytiskla tiskárna Aleš Zápotocký - az servis, Mendíků 9,
Praha 4-Michle.

Adresy vydavatelů:

Alena Miltová, Rabyňská 740/12, Praha-Kamýk.

Jiří Ryba, U Národní galerie 469, Praha-Zbraslav.

Adresa nakladatelství:

SOCIOLOGICKÉ NAKLADATELSTVÍ

Jilská 1, 110 00 Praha 1

redakce@slon-knihy.cz

www.slon-knihy.cz

© Jadwiga Šanderová, Alena Miltová 2005

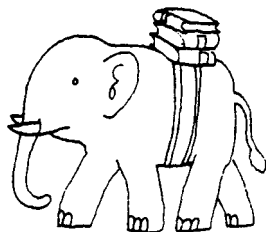
ISBN 978-80-86429-40-3

Jadwiga Šanderová

JAK ČÍST A PSÁT ODBORNÝ TEXT VE SPOLEČENSKÝCH VĚDÁCH

Několik zásad pro začátečníky

spolupracovala Alena Miltová

STUDIJNÍ TEXTY
PRAHA 2009

Obsah

Úvodem.	7
-----------------	---

I. JAK ČÍST ODBORNÉ TEXTY

1. V čem jsou odborné texty jiné než ostatní	18
2. Hlavní zásady studia odborných textů	21
2.1 Jak číst aktivně	22
2.2 Jak vést o přečteném dokumentaci	32
2.3 Jak číst efektivně	37
3. Co nám pomáhá orientovat se v odborné literatuře	40
3.1 Abstrakt (resumé)	41
3.2 Anotace (Alena Miltová)	43
3.3 Recenze (Alena Miltová)	45

II. JAK PSÁT ODBORNÝ TEXT

4. Vybrané žánry odborných statí ve společenských vědách	56
4.1 Odborný styl	56
4.2 Logika a struktura empirické statí	59
4.3 Další žánry	61
4.3.1 <i>Kompilace (kompilát)</i>	67
4.3.2 <i>Komparace</i>	70
4.3.3 <i>Recenzní stat' (rozbor díla)</i>	73
4.3.4 <i>Přehledová stat'</i>	76
4.3.5 <i>Odborná esej</i>	78
4.3.6 <i>Původní teoretická stat'</i>	82
5. Hlavní zásady publikační etiky	85
5.1 Co jsou všeobecné známá fakta?	87
5.2 Co je původní myšlenka?	89
5.3 V čem spočívá přesnost citace?	90

5.4 Co patří a co nepatří do seznamu literatury?	96
5.5 Jak se správně vede poznámkový a odkazový aparát? (Alena Miltová)	98
6. Strategie a taktika psaní odborného textu	107
6.1 Projekt a rešerše	110
6.2 Maketa textu	126
6.3 Pracovní text a jeho revize (věcné úpravy)	128
6.4 Editace textu (formální a jazyková úprava).	133
6.5 Abstrakt	135
6.6 Odborným textem by měla být i seminární práce	139
7. Hlavní zásady ústního projevu (prezentace)	143
7.1 Struktura prezentace.	144
7.2 Přednáška	146
7.3 Krátké sdělení.	148
7.4 Jak si připravit podklad a čeho se vyvarovat	149
7.5 Vizuální doprovod	155
7.6 Jak si počínat v diskusi	158
7.7 Obhajoba diplomové práce a ústní zkoušení	162
8. Odborný text v redakci časopisu a knižním nakladatelství (Alena Miltová)	165
Použitá literatura.	170

PŘÍLOHY

Čtyři příklady seminární práce	175
--	-----

Úvodem

V pozadí této knížky stojí několik přednášek, které vznikaly v reakci na problémy, s nimiž jsem se potýkala při hodnocení a konzultování studentských prvotin a jež jsem postupně včleňovala do kursu *Základy sociologického myšlení*, který přednáším studentům prvního ročníku sociologie na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Záhy se ukázalo, že by studentům i mně pomohlo, kdyby alespoň základní zásady byly k dispozici v písemné podobě. Při hledání textu, na nějž bych je v této souvislosti mohla odkázat, jsem našla řadu příruček typu „Jak napsat diplomovou práci“ z pera (nebo spíše klávesnice) pedagogů nejrůznějších fakult.¹ Všichni, kdo se hodlají zabývat nějakým historickým tématem, mají k dispozici výbornou práci Umberta Eca na totéž téma, kterou lze všem studujícím kterékoli ze společenských věd jen doporučit. Existují i další práce v češtině o tom, jak psát (v textu na ně odkazují). Žádná z nich však nepředjímá problémy, s nimiž se studenti potýkají při psaní krátkých textů na počátku vysokoškolského studia. Prvních rad, jak napsat odborný text, se jim dostává teprve před jeho koncem, kdy mají napsat diplomovou práci. Schopnost psát odborný text by však podle mého názoru měla být u studentů systematicky rozvíjena už od prvního ročníku, což znamená, že by měli být vedeni k tomu, aby i seminární práce a podobné kratší texty vyhovovaly formálním požadavkům kladeným na publikovatelný odborný text.

V diskusích se studenty nad texty, které jsem jim vracela k přepracování, jsem si navíc postupně uvědomovala, že v pozadí jejich problémů s psaním stojí mimo jiné i problémy s čtením odborných textů. Ti z nich (a není jich málo), kteří se jen s velkými obtížemi, pokud vůbec, zorientují v náročnějším textu, mají pochopitelně tendenci číst odborné práce pokud možno co nejméně, a to se pak samozřejmě odrazí v neschopnosti myslet způsobem, který obor vyžaduje, a v neadekvátnosti nebo nízké kvalitě písemného projevu. Lze se na to dívat i obráceně. Ten, kdo se dobře orientuje v odborném textu, je také většinou schopen napsat dobře strukturovanou a sdělnou seminární práci. Jinými

---

¹ Bohatý seznam slovenských a českých příruček tohoto typu uvádí například V. Gonda [2003].

slovy, důležitým předpokladem schopnosti porozumět odbornému textu je návyk číst aktivně. Aktivní čtení rozvíjí předpoklady k srozumitelnému psaní a obě tyto schopnosti nepochybně podporují rozvoj strukturovaného a kritického myšlení, jež zpětně usnadňuje čtení a psaní odborných textů.² Dospěla jsem proto k závěru, že radám, jak psát odborný text, by mělo předcházet alespoň několik doporučení, jak ho číst, které jsem však v žádné z výše zmíněných příruček nenalezla. První část knížky jsem proto věnovala čtení.

Rady a doporučení týkající se psaní, jež čtenáři naleznou v druhé části, vycházejí z mého přesvědčení, že odborný text vždy referuje o systematické analýze dat, která ovšem mohou nabývat nejrůznějších forem. Daty nemusí být jen záznamy o experimentu nebo pozorování anebo výsledky měření. Ve společenských vědách daleko častěji analyzujeme texty a interpretace světa, s nimiž, jakožto s předmětem systematického rozboru, je ovšem třeba zacházet v zásadě stejně jako s empirickými daty. Odborný text je (být si to vždy neuvědomujeme) především zprávou o bádání, jejímž předobrazem je zpráva o empirickém výzkumu.

Nechci se v žádném případě (přínejmenším na tomto místě) pouštět do diskuse o tom, zda je základní metoda všem vědním oborům společná, či zda je předmět věd společenských natolik jiný než věd přírodních, že k bádání je třeba volit radikálně jiný postup. Chci pouze ukázat, že zpráva o společenskovědním bádání nejen může mít stejnou logiku jako zpráva o bádání přírodovědném, ale že volba takové logiky je navíc vůči čtenáři odborníkovi, ať už začínajícímu (studentovi), či badateli na vrcholu kariéry, volbou nejvstřícnější. Kromě toho věřím, že každé efektivní bádání musí být dostatečně exaktní a zpráva o něm dostatečně jasná a výstižná, aby na ně bylo možné účinně navázat. Rozhodně souhlasím s názorem, že vědecké práce je třeba psát úsporně a přehledně. Plně tak sdílím názor Dušana Machovce, jenž se už před lety snažil studenty přesvědčit, že „námaha autorova na jasné a doložené řešení problému a vypuštění všeho zbytečného poví-

---

² Dialektika čtení, psaní a myšlení není samozřejmě specifikem odborných textů. Nedávno jsem zjistila, že na tomto principu byla vyvinuta speciální metoda vyučování RWCT (zkratka anglického názvu Čtením a psaním ke kritickému myšlení), jež je za podpory nadace Open Society Fund propagována i v našich základních školách.

dání a nafukování textu je [...] věcí stále naléhavější objektivní potřeby *hospodárnosti vědecké práce* a tím vůbec možnosti skutečné pracovní tradice a kontinuity ve vědě“ [Machovec 1980: 3]. Jsem přesvědčena, že základní struktura odborného textu, která je závazná v přírodní vědách, výrazně napomohla rozvoji poznání, a to především proto, že je praktickým nástrojem produktivní diskuse a spolupráce. Považuji za pravděpodobné, že relativní stagnace vývoje poznání v sociologii (a možná ve společenských vědách vůbec) je spíše důsledkem nedostatečné disciplinovanosti při psaní zpráv o bádání než odklonu od empirického výzkumu v přísně pozitivistickém slova smyslu (tj. od výzkumu kvantitativního), jak tvrdí někteří jeho skalní stoupenci.

Nemám nic proti společenskovědním textům, jejichž autoři dbají na originalitu stylu, pokud zároveň předkládají podložená tvrzení, na něž lze navázat, či s nimi účinně polemizovat. Ne protestuji ani proti neotřelým textům, jejichž autoři přicházejí se stále novými, byť zdánlivě samoúčelnými interpretacemi světa ad hoc. I takové práce jsou mnohdy inspirativní, nejde však o odborné texty v pravém slova smyslu. Studenty, zejména začínající, je třeba vést v první řadě k tomu, aby uměli napsat střízlivý odborný text. K broušení stylu by měl odborník dle mého soudu přistoupit teprve poté, kdy se naučil srozumitelně vysvětlit, k jakým závěrům a na základě čeho ve své práci dospěl.

Smyslem a cílem základních zásad a rad, jež jsem shrnula v této propedeutice, je ukázat budoucím odborníkům ve společenských vědách, jak napsat srozumitelný a odborný text, jenž odpovídá základním formálním požadavkům a ctí publikační etiku. Ne všichni studenti mi samozřejmě naslouchají s porozuměním. Řada z nich považuje požadavky, které na jejich texty kladu, za hrubé a svévolné omezování tvůrčí svobody. Některé z nich není vůbec snadné přesvědčit, že stejně jako v běžném životě i v odborném světě existují určité zásady, jimž je třeba se naučit a které je třeba dodržovat. To byl také jeden z důvodů, proč jsem požádala kolegyni a vydavatelku Alenu Miltovou, člověka z nakladatelské praxe, aby k mým „akademickým“ radám přidala několik zkušeností a zásad, jimiž se svět redakcí a nakladatelství skutečně řídí. Snad alespoň část studentů uvěří, že požadavky, jimž musí při psaní svých textů během studia dostát, nejsou zbytečným sekýrováním, ale přípravou na profesní život.

Někteří možná dokonce začnou nabízet redakcím časopisů texty bez trapných formálních nedostatků.

Jak už jsem naznačila, je práce rozdělena do dvou částí. V první čtenáři naleznou základní rady, jak porozumět odbornému textu a jak o přečteném vést dokumentaci. Seznámí se zde také s drobnými žánry, které nám všem pomáhají orientovat se v záplavě publikací vznikajících v jednotlivých oborech po celém světě prakticky denně.

V druhé části se zabývám především psaním, a to odborných statí, tedy textů, jimiž by studenti měli začít. Krátce charakterizuji tzv. anglosaský odborný styl, jež považuji pro začátečníky za nejvhodnější, a žánry odborných statí obvyklé ve společenských vědách spolu s doporučením, kterými je nejlepší začít a které je lepší psát později. Samostatná kapitola je věnována publikační etice. V kapitole, v níž popisuji základní strategii a taktiku psaní odborného textu, nejprve podrobně rozebírám postup při psaní diplomové práce (bakalářské nebo magisterské) a teprve poté přidávám několik poznámek k seminárním pracím. Pořadí je zdánlivě nelogické, protože studenti nejprve píšou kratší texty a teprve potom práci diplomovou. Postup při psaní kratších odborných statí je však podle mého názoru v zásadě stejný jako v případě těch delších a dlouhých. Jen některé etapy jsou kratší, či je lze vynechat úplně. Celý proces proto popisuji nejdříve podrobně na příkladu rozsáhlejšího textu a teprve potom vysvětluji, proč je dobré stejným způsobem postupovat i při psaní textů drobnějších a které etapy lze zkrátit nebo případně vynechat. Poslední dvě kapitoly souvisí s vlastním psaním odborného textu jen volně. Ne každý, kdo umí číst a psát odborný text, je rovněž schopen o závěrech, k nimž ve své práci dospěl, srozumitelně referovat před publikem. Mému váhání, zda zařadit nebo nezařadit alespoň několik rad i v tomto směru, učinilo konec doporučení Petra Mareše, který knihu recenzoval a na jehož podnět jsem se rozhodla přidat samostatnou kapitolu, v níž se zabývám hlavními zásadami a úskalími ústních prezentací. Knížku uzavírá kapitola Aleny Miltové, v níž seznamuje začínající autory s tím, co je čeká, rozhodnou-li se některý ze svých textů nabídnout k publikaci.

Dříve než poděkuji těm, kdo mi pomohli text dovést do stávající podoby, považuji za nutné zdůraznit, že tato drobná knížka je, jak hlásá její podtitul, jen přehledem hlavních zásad a nikoli

„kuchařkou“ s podrobnými návody, co vše a v jaké podobě mají jednotlivé žánry odborného textu zahrnovat. Zcela záměrně nedávám jednoznačné instrukce ani detailní rady. Snažila jsem se především ukázat smysl a racionální jádro jednotlivých zásad a formulovat je spíše jako obecnější doporučení, jimiž je užitečné se řídit, než jako příkazy (jednoznačné směrnice), jež je třeba bezduše plnit. Dobře vím, že kvalitní odborný text je vždy v první řadě výsledkem svobodné tvorby a že každý autor musí nalézt vlastní cestu, jak těmto zásadám dostát. Většina doporučení je vyzkoušena generacemi odborníků a uvádějí je autoři všech příruček typu „Jak napsat...“. Základní zásada neboli doporučení – vyjít vždy od struktury empirické stati – je však původní a pravděpodobně také kontroverzní. Jakožto východisko úsilí naučit studenty jasně a jednoznačně referovat o své odborné práci se mi však osvědčila. Už jsem uvedla, že text vznikl z praktických potřeb začínajících studentů sociologie, jimž je především určen. Podle mého názoru však jde o rady obecnější, které mohou pomoci při počátečním tápání i studentům jiných společenských věd. Přidala jsem i několik zkušeností, které by mohly zajímat začínající pedagogy.

Rady a doporučení nepotřebují jen začátečníci, ale prakticky každý autor. I já jsem měla své konzultanty, jimž touto cestou upřímně děkuji za čas a námahu, které prvním verzím textu věnovali, čímž na ně nesvaluji odpovědnost za konečný výsledek. Je to především Alena Miltová, která kromě toho, že se ujala výše zmíněné kapitoly a pasáží, na něž jsem si netroufala, pečlivě přečetla první dvě verze celé práce, opatřila je podnětnými připomínkami a náměty a dohlédla též na jazykovou stránku. Druhou verzi důkladně prostudoval také Petr Mareš, jemuž vděčím za upozornění na některé věcné mezery a za řadu zajímavých nápadů k rozšíření textu. Ani zdaleka jsem však nevyužila všech, a to jen proto, že si přeji, aby se knížka dostala ke studentům co nejdříve. Za podporu jsem vděčná i své doktorandce Ivaně Hejhalové, která už má sice první zápasy s četbou a psaním odborných textů pár let za sebou, přece si je však pamatuje lépe než já a moji kolegové. Kromě podpory (ujistění, že psát takovou knížku má smysl) jí vděčím i za několik užitečných pochybností a doporučení.

Vedle díky dlužím i omluvu, a to všem studentkám, čtenářkám, autorkám, diplomantkám, konzultantkám, řečnicím a po-

sluchačkám. V textu totiž hovořím jen o studentech, čtenářích, autorech, diplomantech, konzultantech, řečnících a posluchačích, a to především proto, že v češtině lze podle mého názoru dodržet rodovou neutralitu jen za cenu značné krkolomnosti, ne-li přímo směšnosti, která sexismus bagatelizuje daleko víc, než držíme-li se dosavadních zvyklostí našeho jazyka. Všechna řešení, která mne napadla a která jsem vyzkoušela, jsem proto nakonec zavrhla jako zbytečně strojená, či přímo extravagantní a rozhodla se být konzervativní. Koneckonců to odpovídá mému věku.

Jadwiga Šanderová
sander@mbbox.fsv.cuni.cz

I. JAK ČÍST ODBORNÉ TEXTY

Má vůbec smysl a oprávnění poučovat vysokoškolské studenty, byť jsou teprve na začátku studia, o tom, jak mají číst? Všichni úspěšně složili maturitní zkoušku, což bez schopnosti číst není možné. Mnoho vysokoškolských pedagogů, a nejen příslušníků starší generace, v této souvislosti nejspíš řekne, že generace dnešních studentů čte daleko méně než generace předchozí, což vede k tomu, že většina z nich vlastně číst neumí. Podle mých zkušeností jsou mezi studenty v tomto ohledu, podobně jako v řadě jiných, výrazné rozdíly. Setkávám se s velmi sečtělými uchazeči o studium, kteří přečetli a promysleli několik náročných literárních děl a mají vcelku dobrý přehled o populárně naučné literatuře v oboru, který chtějí studovat. Někteří z nich tu a tam prostudovali i nějakou ryze odbornou práci. Zároveň však není neobvyklé, že se ke studiu hlásí mladí lidé, kteří toho kromě učebnic a pár knih z tzv. povinné četby mnoho nepřečetli. Na otázku, co čtou ve volných chvílích, upřímně odpovědí, že vlastně mnoho nečtou, zejména v poslední době neměli čas, protože se učili k maturitě a připravovali k přijímacím zkouškám.

Drtivá většina začínajících studentů humanitních oborů má tu větší, tu menší zkušenost s četbou beletrie, případně populárně naučné literatury. S odbornými texty v pravém slova smyslu přišli do styku jen výjimečně. Hlavním zdrojem jejich dosavadního poznání byly téměř výlučně učebnice, v nichž je zpravidla přesně vyznačeno, co je třeba si zapamatovat, a v nichž jsou jednotlivé informace logicky řazeny od nejjednodušších k náročnějším a jedna logicky vychází z druhé. Novější učebnice dokonce stále častěji zahrnují i návod, jak je používat, aby se člověk co nejrychleji naučil co nejvíc. Studenti prvních ročníků společenských věd bývají často zaskočení, když zjistí, že na vysoké škole s učebnicemi ani zdaleka nevystačí, že k některým kursům dokonce ani žádná učebnice tohoto typu neexistuje a že budou muset prostudovat stovky stránek odborných textů, které mají většinou k učebnicové názornosti velmi daleko. Nejen, že v nich nenaleznou žádný návod, ale autoři většiny textů předepsaných ke studiu často předpokládají poučeného a v oboru sběhlého čtenáře. Ve svých úvahách vycházejí z různých koncepcí, na něž jen povšechně odkáží, aniž alespoň naznačí, v čem spočívají. Používají pojmy, s nimiž se studenti dosud neseťkali a které mnohdy nenaleznou ani ve slovníku, protože nevědí, pod jakým heslem je hledat. Autoři

odborných statí zároveň předpokládají čtenáře obeznámeného se základní klasickou i současnou literaturou vztahující se k tématu, takže se například čtenář dozví, že se autor textu přiklání spíše k Weberovu než Marxovu pojetí třídy. Porozumět takové větě znamená prostudovat přinejmenším dvě rozsáhlá hesla ve slovníku, a ani potom člověk nemusí být o mnoho chytřejší.

Často pozoruji, jak nemálo studentů prvních ročníků upadá do rezignované letargie plynoucí z pocitu absurdity a nereálnosti požadavků, které na ně pedagogové kladou. „Proč nám nejdříve nevysvětlí všechny pojmy a teorie, a teprve potom nepředepíší texty ke čtení?“ kladou si studenti spíše řečnickou otázku. Takový na první pohled logický požadavek je však v zásadě nesplnitelný. Má-li student porozumět jednotlivým problémům a oboru jako celku, musí se s nimi seznamovat v kontextu autentických úvah jednotlivých badatelů. Předepsané texty jsou především námětem k promýšlení a nikoli souborem fakt k mechanickému zapamatování. Nestačí vědět, co které slovo znamená a jakou teorii kdo formuloval. Jde o to pochopit problém a uvědomit si, že má různá řešení, která závisí na tom, z jakého hlediska k němu přistupujeme. Toho nelze dosáhnout jinak než četbou autentických textů. Učebnice jsou jen zhuštěnou a tudíž vždy do jisté míry zkrácenou informací o tom, jak jednotliví badatelé určitý problém řešili. Dozvíme se z nich o teorii, což neznamená, že jsme se s teorií seznámili. Znat obor znamená znát odbornou literaturu, nikoli učební texty. Průpravou pro četbu odborných textů nikdy nemůže být memorování učebnic, ale jen studium textů samých.

Celkovou nejistotu studentů posilují další problémy, s nimiž se začínající odborník ve společenských vědách musí potýkat. Většina společenských věd se dramaticky liší od běžné představy vědy. Nejsou uceleným systémem poznatků, s nímž se lze postupně seznamovat od nejjednodušších k nejnáročnějším, kdy ty jednodušší představují logický základ k pochopení těch složitějších, takže lze systematicky a postupně pronikat do vědního oboru jako celku. Ne dosti na tom, na otázky, které tyto vědy řeší, dávají odborníci jen zřídka jednoznačné odpovědi a ty, které dávají, navíc znova a znova zpochybňují. Ačkoli jsou sociální vědy, podobně jako přírodní, založeny na kumulaci poznání, jejich protagonisté se při řešení téměř každého problému vrací na začátek k jeho původní formulaci a východiskem bádání často bývá nové a nové kritické

hodnocení dosavadních přístupů a řešení. K jednomu a témuž problému se přistupuje z nejrůznějších úhlů pohledu a obor jako celek připomíná spíše než pravidelný obrazec, rozvíjející několik základních motivů, pestrou tapiserii, jejíž logiku a strukturu nelze odhalovat kousek po kousku, protože se vyjeví, teprve až uvidíme obraz celý.

Začínající studenti jsou proto nuceni číst texty, kterým někdy zpočátku nerozumí téměř vůbec a které až po značném úsilí pochopí jen částečně. Ti s bohatšími čtenářskými zkušenostmi na tom bývají lépe, protože zpravidla už byli konfrontováni s náročnějším textem (ne nutně odborným), jehož pochopení je stálo určité úsilí. I tito zkušenější čtenáři se však cítí zaskočeni, chtějí-li přečtenému textu porozumět zcela. Prvotní vervu a nadšení v prvním ročníku tak často střídá velké rozčarování až zklamání v ročníku druhém. Teprve v prvním semestru třetího ročníku začínám pozorovat, že většině studentů se mozaika oboru začíná skládat do srozumitelného obrazu. Není zřejmě jiné cesty než se s obdobím nejasností a pochybností smířit, nepropadat panice, ani neupadat do rezignované pasivity, tím méně ztrácet víru ve vlastní schopnosti. V následujícím textu chci ukázat, že počáteční tápání je zcela přirozené, neboť jde o běžnou etapu studia společenských věd. K jejímu zdolání předkládám několik informací a rad, které se mi osvědčily jako čtenáři, autorovi i učitelé.

V první kapitole vysvětlím, čím se odborné texty liší od beletrie a učebnic. Kapitola druhá je návodem, jak při studiu odborného textu postupovat. Třetí kapitolu jsem věnovala drobným žánrům odborné literatury, jejichž smyslem a cílem je pomoci odborníkům a badatelům snadno se orientovat v kvapem se zvětšujícím objemu textů.

1. V čem jsou odborné texty jiné než ostatní

Výše jsem naznačila, že při četbě odborných textů se začátečník musí potýkat s mnoha problémy. Každý už jistě zjistil, že i v rámci beletrie a ostatní populární literatury se některé knihy čtou snadno, zatímco při četbě jiných je třeba vynaložit určité intelektuální úsilí. Jinými slovy, knihy se liší v tom, jak velkou spolupráci od nás jejich autoři vyžadují. Známý psycholog a sociolog Erich Fromm to formuloval takto:

„Čtení umělecky bezcenné, laciné povídky je formou denního snění. Nepřipouští tvořivou reakci: text hltáme právě tak jako televizní pořad nebo jako smažené brambůrky, které přezývujeme při dívání se na televizi. A román, řekněme od Balzaka, můžeme číst s vnitřní spoluúčastí, tvořivě – tj. v modu bytí. Čtenář, jehož zvědavost byla podrážděna, chce poznat zápletku; chce znát rozřešení; zemře hrdina nebo zůstane na živu, bude hrdinka svedena či nikoli? Román mu poskytuje jakousi předehru vzrušení; šťastným nebo nešťastným koncem vrcholí zážitek; když čtenář pozná konec, má celý příběh skoro tak skutečně, jako by ho vyšťoural ze svých vlastních vzpomínek. Ale své poznání nerozšířil, nepochopil postavu románu a tak neprohloubil svůj vhled do lidské podstaty, aniž získal poznání sama sebe“ [Fromm 1992: 35].

Základní rozdíl je zhruba v tom, že některé knihy – tzv. čtení k vodě nebo do vlaku – můžeme číst v zásadě pasivně, protože mají jednoduchou zápletku a jediné, co nás nutí v čtení pokračovat, je dozvědět se její rozuzlení; případně nejde o nic jiného než o pár humorných situací pro zasmání. Existuje ovšem mnoho knih určených náročnějším čtenářům, jejichž autoři chtějí, aby se čtenáři zamysleli nad nějakým obecnějším problémem. Nutí je k aktivnímu čtení. Existují samozřejmě knížky, povídky a podobné texty, které jsou přímo k pasivnímu čtení určeny a jejichž cílem není nic víc než čtenáře pobavit. Naznačuje to sám název tohoto typu literatury – odpočinková četba. Četba těchto knih má jistě svůj smysl a opodstatnění. Chybou však je, přistupujeme-li takto pasivně ke každé knize.

Číst tedy můžeme pasivně nebo aktivně. Rozdíl mezi pasivním a aktivním čtením popisuje výše citovaný badatel Erich Fromm ve své, mnoha studenty značně oblíbené, knize *Mít nebo být*, která je především kritikou konzumního přístupu k životu. V této sou-

vislosti hovoří o dvou základních postojích k životu (používá pojmu *modus*), a to o životním stylu, jehož cílem je vlastnit pokud možno co nejvíc věcí a povrchních zážitků (*modus mít*), a stylu, jehož cílem je život bohatě prožít (*modus být*). Životní postoj se odráží i v tom, jak se člověk staví k poznání. Zda se spokojí s tím, že je informovaný (má mnoho konkrétních znalostí), či zda touží něčemu porozumět, dosáhnout poznání v určité oblasti. Kdo žije v modu *mít*, má nejrůznější znalosti a poznatky, kdo zvolil *modus být*, něco skutečně zná [c.d.: 30–31]. Součástí těchto dvou přístupů k poznání je mimo jiné i způsob, jakým člověk čte. Přivykl-li pouze pasivnímu čtení, nebývá schopen porozumět textům předpokládajícím aktivní přístup. Fromm poukazuje na paradoxní vliv školy, který je v této souvislosti vlastně negativní.

„Škola se snaží každému studentovi poskytnout určité množství kulturních hodnot a na konci školní docházky mu jako *vlastníkovi* osvědčí alespoň minimum tohoto množství. Vedla studenty tak, aby uměli reprodukovat hlavní myšlenky autorů. Tak ‚znají‘ Platóna, Aristotela, Descarta, Spinozu, Leibnize, Kanta, Heideggera, Sartra. Rozdíl mezi různými stupni vzdělání od střední školy po vysokou je hlavně v množství získaného kulturního ‚zboží‘, jež je zhruba úměrné množství materiálního majetku, který pravděpodobně bude v dalším životě žák vlastnit. Ti takzvaní znamenití studenti nejpřesněji opakují to, co ten který z různých filosofů kdy řekl. Jsou jako dobře informovaný průvodce v muzeu. Čemu se neučí, je to, co přesahuje toto křečkování znalostí. Neučí se klást otázky filosofům, rozmlouvat s nimi, neučí se uvědomovat si, kdy si filosofové sami protirečí, kdy buď určité problémy pouštějí ze zřetele, nebo se jim obratně vyhnou, neučí se rozlišovat mezi tím, co přinesli nového, a těmi myšlenkami, které jsou poplatné ‚common sense‘ jejich doby; neučí se slyšet tak, aby byli s to rozlišit, kdy z autorů mluví jejich rozum a kdy spolu hovoří rozum i srdce; neučí se odhalovat, zda jsou autoři původní, nebo zda předstírají – a mnohem více věcí“ [c.d.: 35].

Bez poznatků se jistě neobejdeme – určitá suma znalostí je předpokladem poznání. Člověk nemůže neustále listovat ve slovnících nebo brouzdat po internetu. Znalosti jsou však jen předpokladem, nikoli vlastním cílem skutečného studia. Tím je poznání. Hladové získávání dalších a dalších poznatků často vede ke knihomolství, kdy člověk tak dlouho shromažďuje nové a co neaktuálnější poznatky, až zjistí, že se jeho profesní dráha

chýlí ke konci a on svému oboru stále ještě nerozumí a k ničemu v něm nepřispěl, protože nenašel čas, aby nakřečkové poznatky tvořivě využil a dále rozvinul.

S určitým zjednodušením lze říct, že poznatky získáváme především z učebnic, slovníků, encyklopedií apod. Poznání se postupně dobíráme aktivním čtením – studiem – odborné literatury a vlastní badatelskou činností. Odborný text vždy předpokládá aktivního čtenáře, což je nepominutelný, nikoli však jediný specifický rys tohoto typu literatury. Od beletrie, popularizační a další literatury se odborné texty liší zejména svou funkcí. Odborná literatura je především nástrojem spolupráce a komunikace společenství badatelů a odborníků, kteří budují, rozvíjejí určitý obor lidského poznání a hledají pro jeho výsledky uplatnění v životě lidí.

Významným předpokladem vývoje kteréhokoli oboru lidské činnosti je spolupráce lidí. Určitý problém není třeba řešit vždy, kdykoli se objeví. Jakmile je nalezeno řešení, využívají ho ostatní, dokud někdo nepřijde na řešení účinnější. V odborné práci (zejména ve vědě) se taková spolupráce rozvíjí a pěstuje zcela cílevědomě a do značné míry formalizovaně. Odborné stati a knihy jsou prostředníkem – chcete-li médiem – spolupráce odborníků nebo vědců v určitém oboru. Ačkoli si dnes mohou své zkušenosti předávat osobně na nejrůznějších konferencích, pracovních zasedáních, v rámci výměnných pracovních pobytů apod. daleko snadněji, než tomu bývalo kdysi, je psaný text i nadále velmi významným nástrojem kooperace a výměny zkušeností, tudíž nezbytnou součástí vědecké a odborné práce. Odborný text je proto vždy především zprávou o bádání, z níž bychom se měli dozvědět, jaké cíle si autor vytkl (na jaké otázky chce odpovědět), z jakých předpokladů vycházel, jak jeho badatelská činnost probíhala (jakých použil metod) a k jakým výsledkům dospěl. Z textu by mělo být naprosto jasné nejen, jak na otázky, které si vytkl, autor odpovídá, ale také o jaké argumenty své odpovědi opírá. Měl by rovněž informovat o tom, na jaké překážky narazil a jak se s nimi vyrovnal, případně o dalších významných okolnostech, s nimiž se na cestě k řešení daného problému setkal. Všechny tyto informace jsou pro jeho kolegy zabývající se danou problematikou důležité a ty také v textu hledají.

2. Hlavní zásady studia odborných textů

Při studiu odborné literatury stojíme před dvěma základními úkoly. V první řadě musíme textu a problému, o němž pojednává, porozumět (to předpokládá aktivní čtení). Zároveň však musíme číst hospodárně, což znamená jen tolik, kolik jsme schopni aktivně zpracovat. Tyto dva požadavky jsou na první pohled v přímém rozporu se situací studentů společenských věd, kde úspěch ve studiu předpokládá zvládnout někdy až tisíce stránek nejrůznějších textů. Studenti se proto musí naučit číst nejen aktivně, ale také účinně (efektivně). Veškeré texty předepsané ke studiu nemohou ani při nejlepší vůli důkladně, řádek po řádku, prostudovat.

Efektivní čtení je dovednost, která je užitečná nejen studentům, ale všem odborníkům a badatelům, kteří se musí dobře orientovat ve svém oboru. Musí být totiž obeznámeni nejen s texty, které jsou v dané oblasti považovány za základní (klasické), ale musí být také na úrovni doby – vědět o nejnovějších význačných výsledcích bádání. To od nich vyžaduje, aby průběžně sledovali obrovské množství stran odborného textu (ve společenských vědách jde o tisíce stran ročně), což ovšem neznamená, že je musí všechny důkladně prostudovat. Některé jen rychle prolustují, aby zjistili, zda a nakolik souvisí s problematikou, jíž se zabývají, většinu po přečtení dvou tří klíčových odstavců odloží a některé nečtou vůbec. O všech textech, které prolustují nebo částečně přečtou, si však vedou záznamy, aby je mohli využít ve své další práci, případně se k nim vrátit. Počet prací, které odborníci studují důkladněji, rychle klesá spolu s tím, jak se prohlubuje jejich badatelská zkušenost v dané problematice.

Vzdor tomu, že studenti nemají žádné odborné zkušenosti a veškeré problémy jsou pro ně zpravidla zcela nové, musí se naučit v textech, jež mají předepsány, identifikovat klíčové pasáže a těm věnovat prvořadou pozornost. Praxe však často bývá jiná. Nejednen student se náročným textem úporně prokousává řádek po řádku s přesvědčením, že nemá smysl postupovat dále, dokud plně neporozumí všemu, co dosud učetl. Textem se prodírá velmi pomalu a zřídka kdy dospěje až k jeho konci. Pokud snad přece jen takto přečte text celý, sotva je schopen říct, čeho se vlastně týká. Snaží-li se porozumět úplně všemu, není s to oddělit ústřední myšlenku (hlavní obsah sdělení) od detailů, jež autor

vedl spíše pro doplnění. Takový student se pak často cítí podveden, či propadne pocitu méněcennosti. V lepším případě dospěje k přesvědčení, že pedagog má přemrštěné nároky, v horším začne pochybovat o svých schopnostech a nezřídka dojde k závěru, že ke studiu daného oboru, ne-li studiu vůbec, nemá potřebné předpoklady.³ Problém je v tom, že jeho přístup nebyl rozumný. Klíč k některé náročné pasáži často bývá v textu později. Teprve když pochopíme, kam autor směřuje, případně zjistíme, že některé „temné“ pasáže mají spíše doplňkový charakter, či základní myšlenku jen rozvádějí do větší hloubky a je proto nejlepší je alespoň pro začátek vynechat, začne být text srozumitelný.

Abychom textu porozuměli, je třeba nejdříve nalézt klíčové pasáže, ujasnit si, jaké jsou jeho hlavní myšlenky (která tvrzení jsou základní), uvědomit si, jaké argumenty na jejich podporu autor uvádí (na jakém základě k nim dospěl), a zvážit, nakolik jsou silné – v čem spočívají jejich přednosti a slabiny. Dospět k hlubšímu pochopení většiny odborných textů je pro začátečníky obtížné a na základě jednoho přečtení prakticky nemožné. Vedle určité zkušenosti a schopností, které lze vypěstovat jen studiem a psaním vlastních odborných textů, předpokládá hlubší vhled do textu i určitý typ myšlení, jemuž se student zpravidla naučí také až během studia. Počáteční nedostatek zkušeností lze nahradit tím, že text čteme alespoň dvakrát a o čteném si pořizujeme poznámky.

Nejprve podrobněji rozeberu, v čem spočívá aktivní čtení (jak porozumět tomu, co čteme), potom uvedu několik mnoha odborníky vyzkoušených rad, jak si o tom, co jsme přečetli, pořizovat záznamy. Nakonec vysvětlím, jak si lze učinit přehled o literatuře v oboru našeho zájmu, aniž bychom museli přečíst vše, co se publikuje.

2.1 Jak číst aktivně

Výše jsem naznačila, že číst se dá minimálně dvěma způsoby (aktivně a pasivně). Před dvěma sty let anglický básník *Samuel*

---

³ Ačkoli ani to nelze zcela vyloučit, je podle mých zkušeností prakticky každý student schopen se s texty, jež jsou předepisovány, vyrovnat. V mnoha případech však musí mít dostatek vůle a ochoty nechat si poradit.

Taylor Coleridge stanovil čtyři základní typy čtenářů a využil přitom výmluvných příměrů:

1. **Přesýpací hodiny**, které nezachycují nic a spokojí se s tím, že knihou jen tak procházejí, jako by jí měřili čas.
2. **Houby**, které absorbují všechno, co čtou, a mohou to vrátit téměř ve stejném stavu, jen trochu zašpiněné.
3. **Síta**, která zadržují jenom sraženiny a kaly ze čtené tekutiny a jsou s to vracet tyto pevnější substance téměř ve stejném stavu, jen trochu zašpiněné.
4. **Diamanty Mogulové**, stejně cenné jako vzácné, kteří mají ze čteného prospěch a (odrážejíce, lomíce a obohacujícíce) umožňují druhým získávat prospěch ještě vyšší.

[Holub 1987: 112].

Styl „přesýpací hodiny“ vlastně žádné čtení není, je to spíše jen prohlížení. V kapitole věnované efektivitě čtení uvidíme, že i takové prohlížení odborného textu může být užitečné. Čtení ve stylu „houba“ je typické pro tzv. chodící encyklopedie, což jsou lidé, kteří udivují svými znalostmi, jež však většinou nejsou schopni dávat do širších souvislostí a vyvozovat z nich nové poznatky nebo dosáhnout hlubšího poznání (Frommův *modus mit*). Aktivním čtením – cílem, k němuž směřujeme – je nejnáročnější styl „diamant“ a cestou, jak k němu dospět, je styl „síta“.

Zásada, že odborný text je třeba číst aktivně, vypadá na první pohled prostě. Ve skutečnosti však nejde o nic triviálního. Drtivá většina absolventů středních škol podle mých zkušeností aktivně číst neumí a nemálo z nich se s odbornými texty potýká ještě ve třetím ročníku na vysoké škole. Buď se snaží vše pochopit na poprvé, nebo naopak zůstanou u prvního, často jen povrchního a v zásadě pasivního čtení (někde mezi „přesýpacími hodinami“ a „sítem“), kdy se spokojí s tím, že si zapamatují některá tvrzení (často ta méně podstatná). Pokud někteří dokáží reprodukovat základ autorova sdělení, nejsou už schopni uvést, o jaké argumenty je autor opírá.

Jak tedy číst skutečně aktivně? Můžeme si to představit jako svého druhu interview s autorem. Jako bychom autorovi kladli otázky a odpovědi v textu hledali sami. Naučit se klást otázky, které vedou k jasným a jednoznačným odpovědím, je základním předpokladem uspořádaného myšlení a tudíž každé odborné a vědecké práce. Dobře položené otázky orientují naše úvahy

správným směrem, naučí nás myslet a psát způsobem adekvátním danému oboru. Nemluvě o tom, že učíme-li se aktivně číst, zároveň se tím učíme srozumitelně psát. A naopak, snažíme-li se jasně a přehledně vyjádřit svoje myšlenky písemně, tříbíme si myšlení, což nám pomáhá pochopit a kriticky zhodnotit texty druhých. Jinými slovy, schopnosti aktivně číst, srozumitelně psát a kriticky myslet se vzájemně posilují.

K tomu, jak postupovat a na co se v odborných textech soustředit, nelze podat nějaký univerzální návod. Jak konkrétně formulujeme otázky, které autorovi klademe, záleží na mnoha okolnostech. Důležitou roli samozřejmě hraje kontext, v němž daný text čteme, či cíl, který při čtení sledujeme. V každém textu hledáme něco jiného. Vždy je však třeba nejdříve získat základní přehled o textu jako celku a udělat si představu o tom, co nás při jeho studiu čeká. Zpočátku otázky zpravidla stanoví pedagog – zejména jde-li o seminární formu výuky – a je jistě vhodné z nich vyjít. Čím dříve se však začneme snažit formulovat otázky sami, tím rychleji se naučíme odborné texty číst a tím hlouběji začneme do oboru pronikat. Za určité pohodlí jasně daného vodítka, jak text číst, totiž zpravidla zaplatíme určitou ztrátou informace, protože potom text nevnímáme v celé jeho plasticitě a do jisté míry o něm získáme zkreslený dojem. Hledáme-li v textu odpovědi na otázky, které jsme formulovali sami, stojí nás to zpravidla více námahy, než když se spokojíme s cestou, kterou vyznačil pedagog, získáme však hlubší povědomí o tom, čím vším se autor textu zabýval a jakými cestami se ubíral. Mnoho textů, zejména těch, které představují základy oboru, sleduje několik myšlenek a mívá proto několik rovin. Zaměříme-li se jen na jednu z nich, můžeme přehlédnout ostatní. Ačkoli máme pocit, že je nám text důvěrně znám, seznámili jsme se s ním jen částečně. K mnoha textům bývá užitečné, častěji však nutné, se během studia a následující odborné dráhy vrátit i několikrát. Při každém dalším čtení si z nich odneseme něco nového nebo i něco jiného než po čtení prvním. Text se nám později vybaví i v dalších souvislostech, což nás přiměje se k němu vrátit. Takové návraty pomáhají osvětlit různé problémy z více stran a lépe se seznámit s oborem.

Porozumět textu znamená umět bez zaváhání odpovědět na tři základní otázky: 1. Jakým problémem se autor zabývá (jaké otázky si klade)? 2. K jakým závěrům dospěl (jak na otázky odpově-

děl)? 3. O co své závěry opírá (jaké argumenty na jejich podporu uvádí)? Nejdříve přečteme text celý. Nesrozumitelné věty vynecháváme a pátráme po jádru textu, tj. po pasážích, v nichž tušíme odpovědi na své otázky. Vrátime-li se k výše zmíněné typologii způsobů čtení, znamená to, že začneme metodou „síto“. Ne vždy se zdaří odhalit klíčové pasáže hned při prvním čtení a musíme to zkusit znova. Jakmile identifikujeme odstavce, které jsou pro porozumění textu klíčové, čteme je podrobněji. To znamená, že výše uvedené otázky rozložíme do několika konkrétnějších, které se přímo vztahují k textu. Pokud se nám nedaří na ně odpovědět a text je i nadále nesrozumitelný, snažíme se zjistit, co nám brání do něj proniknout. Vedle komplikované větné stavby to nejčastěji bývají neznámá slova nebo termíny.

Principiálně vzato bychom termíny, které jsou pro pochopení textu rozhodující, měli znát z přednášek kursu, k němuž byl text předepsán. Pokud tomu tak není, může to mít v zásadě čtyři důvody. 1. Jde o termín, o němž se předpokládá, že je studentům znám (z jiných kursů nebo střední školy). 2. Termín je v textu vysvětlen poději. 3. Jde o slovo užívané v běžné řeči v poměrně volném smyslu, které má však v rámci určité teorie zcela přesně definovaný význam. 4. Jde o termín, s nímž jsme se dosud neseptkali, a přednášku, kde byl vysvětlen, jsme vynechali.

Bohužel ne vždy je hned jasné, který z těchto čtyř případů nastal. V každém případě bychom měli mít po ruce slovník cizích slov, nějakou obecnou encyklopedii a odborný slovník (například *Velký sociologický slovník*). Ne vždy hledaný výraz v některém ze slovníků nalezneme, a i když ano, nemusí být ještě vyhráno. Může se stát, že výraz má několik významů, nebo ve slovníku, který máme k dispozici, není ten, který měl autor na mysli, vůbec uveden. Poznáme to většinou tak, že slovníkové heslo k porozumění textu nepřispělo.⁴ Pokud nám daný termín žádný ze slovníků neosvětlil, hledáme vysvětlení dále v textu. Nenalezneme-li je, ocitli jsme se pravděpodobně v situaci třetí nebo čtvrté a nejrozmumnější bude se zeptat některého z kolegů, zda jsme něco nepřeslechli na přednášce. Pochopit význam některých pojmů často představuje

---

⁴ Někdy text dává smysl i se špatně zvoleným výkladem termínu, avšak jiný, než měl autor studovaného textu na mysli. Na to však přijdeme v dalším čtení, případně na semináři apod.

velmi náročný úkol, který bez pomoci pedagoga nevyřešíme. Jen málo odborných termínů má totiž ve společenských vědách zcela jednoznačný a obecně uznávaný význam, protože ten velmi často souvisí s tradicí (teoretickou perspektivou), k níž se jednotliví badatelé hlásí. Výše uvedené čtyři situace se pokusím přiblížit na příkladech.

1. V plném porozumění pasáží z Frommovy knížky citované v první kapitole může někomu bránit neznalost výrazu „common sense“. Ve slovníku cizích slov snadno zjistí, že do češtiny pronikl z angličtiny a znamená „zdravý, běžný rozum“. Problém byl v neznalosti vcelku běžně užívaného cizího slova.

2. Příkladem situace, kdy vysvětlení pojmu nalezneme v textu později, může být věta, v níž Weber v jedné ze svých slavných statí tvrdí, že poměr „idejí historických jevů“ k „empiricky daným faktům života spočívá pouze v tom, že můžeme pragmaticky *znázornit* a v *ideálním typu* zpřístupnit *svéráz* těch souvislostí, které byly ve skutečnosti *zjištěny* anebo *předpokládány* jako souvislosti do určitého stupně působící, a které jsou v oné konstrukci zobrazeny abstraktním způsobem ...“ [Weber 1998: 43, kurziva v originále]. Mnoho čtenářů větě neporozumí ani po desátém čtení. Jde totiž o jednu z úvodních vět několikastránkové pasáže, v níž Weber zavádí pojem „ideální typ“. Dočteme-li text do konce, bude srozumitelná i výše uvedená věta. Weberův ideální typ je nástrojem obecného popisu a vysvětlení konkrétních empirických událostí. Weber ho dále v textu charakterizuje jako svého druhu utopii, s níž srovnáváme reálné jevy a události. Takovým ideálním typem je například kapitalistická společnost, která reálně existuje v různých podobách konkrétních společností, jež jsou v pojmu (ideálním typu) kapitalistická společnost, *oné konstrukci, zobrazeny abstraktním způsobem*. Kapitalistická společnost obecně je definována řadou aspektů, které však v každé kapitalistické společnosti nenalezneme (USA jsou např. „kapitalističtější“ než ČR) – jsou to *souvislosti působící jen do určitého stupně*.

3. Příkladem termínu užívaného v běžné řeči je chudoba. Řekneme-li o někom, že je chudý, vycházíme z předpokladu, že všichni mají zhruba stejnou představu o tom, co je to chudoba. Ve skutečnosti tomu tak nemusí být. Někdo si může chudobu spojovat pouze s hladem a hlubokým strádáním, pro jiného je chudý i ten, kdo nemá auto. Podobně i v sociologii předkládají

představitelé jednotlivých teoretických směrů různé definice chudoby. Chudoba může být vymezena absolutně konkrétní příjmovou hranicí (chudí jsou ti, jejichž příjmy nedosahují existenčního minima, které je stanoveno přesnou částkou), nebo relativně (chudý je ten, kdo je vyloučen „z běžného spotřebitelského standardu společnosti, ve které žije, a tím i z dalších aktivit, které tento standard umožňuje“ [Mareš 1999: 111]). Definice chudoby existuje v sociologii a ekonomii několik (blíže viz [Mareš c.d.]). Účastníci konverzace si záhy vyjasní, co kdo vlastně chudobou míní, čtenář sociologické práce o chudobě však musí zjistit, z kterého pojetí (a tudíž i definice) chudoby její autor vychází (v rámci které teoretické tradice byla práce napsána). To je vcelku snadné, pokud se k některé z definic výslovně hlásí. Bohužel ne vždy tomu tak je.

4. Dostávám se tak k daleko složitější situaci, která vyžaduje delší příklad. Představme si studenta Michala, který na klíčové přednášce o sociální stratifikaci chyběl, učebnici si ještě nepořídil a v předvečer semináře narazil v předepsaném textu na tvrzení, že „právníci představují spíše statusovou skupinu než sociální vrstvu, rozhodně však ne třídu“. Michal se s termínem statusová skupina ještě nesetkal a pojmy sociální vrstva a třída doposud považoval za synonyma. Není mu tudíž vůbec jasné, co autor o právnících tvrdí. Vezme si na pomoc *Velký sociologický slovník* a s údivem zjistí, že žádné heslo statusová skupina (ani skupina statusová) zde není. Zkusí tedy heslo status a dozví se, že tento pojem se v sociologii používá ve dvou významech: a. sociální pozice a b. prokazovaná úcta, důstojnost nebo prestiž. Pojem statusová skupina, zejména pak tvrzení o právnících, Michalovi tato informace příliš neobjasní. V příslušném hesle objeví, že vrstva označuje jiný typ kategorie lidí než třída, elita nebo statusová skupina (co je to statusová skupina, zde však není vysvětleno). V hesle třída zjistí, že pojem třída je „jistou specifikací pojmů vrstva a společenská skupina“ a že pod tímto pojmem se „*obvykle* (podtrhla J. Š.) rozumí soubor osob se stejnou nebo podobnou ekonomickou úrovní, které si jsou vědomy svých společných zájmů“. Michala sice zarazí, že odborným pojmem se něco rozumí *obvykle*, nicméně pln odhodlání se vrátí k heslu vrstva, v němž dále vypátrá, že vezmou-li se v potaz všechny znaky vrstvy, jež připadají v úvahu, potom se pojem „vrstva blíží konceptu statusových skupin či do-

konce tříd ...“ (co je statusová skupina, zde opět není vysvětleno). Michal je průměrně motivovaný student, jenž si chce především zachovat duševní pohodu a zdravé sebevědomí. Usoudí proto, že sociologové zabývající se sociální stratifikací se nedostali o nic dále než scholastikové, kteří diskutovali o tom, kolik andělů se vejde na špičku jehly. Pokud ho problematika sociální stratifikace neodradí úplně, spíše se příště zaměří na empirické stati a teorie zcela zatratí.

Představme si však, že tento problém řeší Honza, který ví, že mozek je sval jako každý jiný a není-li používán, ochabuje. Proto hned tak něco nevzdává a tvrzení o právnících vezme jako příležitost ke svému druhu intelektuální gymnastice. Možná ho nejdříve napadne, že problém je ve slovníku, a začte se do jiného, dejme tomu *Dictionary of Sociology* [Abercombie et al. 1988], kde v hesle „Class“ nalezne rozsáhlou komparaci definice v díle Marxe a Webera (a v pracích jejich následovníků). Pod heslem status zjistí, že pojem „statusová skupina“ použil Weber jakožto prvek sociální stratifikace odlišný od třídy, aby popsal určité kolektivity lišící se od ostatních sociálních skupin ve společnosti tím, že jsou určeny statusem“, přičemž se v tomtéž hesle, podobně jako ve *Velkém sociologickém slovníku*, dozví, že status má dva významy (pozice v sociálním systému a synonymum pro úctu nebo prestiž). Oproti českému slovníku nenalezne v anglickém hesle „stratum“, ale pouze heslo „stratification“, jehož autor obšírně hovoří o funkcionální teorii stratifikace (o vrstvách uvádí jen to, že jsou to roviny stratifikační hierarchie). Honza se obrní trpělivostí a vrátí se k *Velkému sociologickému slovníku*, najde heslo stratifikace a na jeho základě dojde k závěru, že zřejmě existují nejméně dvě teorie sociální stratifikace, jejichž autoři vymezují systém sociálně ekonomických nerovností různě a používají k jeho popisu jednak stejné pojmy v mírně odlišném významu a jednak pojmy zcela specifické. Nejsem si vůbec jista, zda by Honza (pokud nic neví o teoriích sociální stratifikace, protože na klíčové přednášce chyběl a učebnici si neopatřil) nakonec tvrzení o právnících porozuměl. Autor jím říká, že je nelze považovat jen za sociální kategorii lidí vymezenou zhruba stejným postavením ve společnosti, a to proto, že jsou především velkou, do jisté míry uzavřenou, sociální skupinou lidí, kteří se ve společnosti těší zhruba stejné (relativně vysoké) úctě a mají podobný životní styl. To však neznamená,

že mají společné zájmy, jež jsou schopni kolektivně prosazovat.⁵ To vše Honza rozhodně nemohl ze slovníků vyčíst, na rozdíl do Michala se však přece jen něco dozvěděl a mnohé z toho, co zjistil, se mu pravděpodobně vybaví, až bude číst jiný text o sociální stratifikaci⁶, který mu tak bude srozumitelnější.

Smyslem tohoto rozvleklého příkladu bylo ukázat, že většinou nestačí nalézt cizí slovo ve slovníku, či se vyzbrojit encyklopedií nebo odborným slovníkem, protože porozumět řadě odborných textů nelze bez znalosti teoretického kontextu. Učene řečeno se Michal a Honza zabývali konceptuální analýzou⁷ a interpretací textu, bez níž se při studiu společenskovědní odborné literatury prakticky neobejdeme, protože pojmový aparát těchto věd (zejména sociologie) je bohužel velmi nejednotný a nesystematický, což komplikuje život nejen začátečníkům. Řada odborných textů je srozumitelná jen velmi úzce zaměřeným specialistům. Má to několik příčin. Významnou roli hraje různorodost teoretických východisek a tradic společenskovědních oborů, takže v rámci každého z nich existuje několik teoretických perspektiv (tzv. paradigmát) a škol budujících a rozvíjejících vlastní pojmový aparát. Čas od času se však některý pojem ujme v oboru jako celku, nicméně v jednotlivých teoriích bývá používán s jemnými odchylkami. Vzhledem k tomu, že zdaleka ne všichni autoři pojmy, s nimiž pracují, ve svých textech také definují, nelze mnoha z nich porozumět bez znalosti širšího kontextu jejich díla. Dokonce ne vždy (především u starších prací) se podaří jednoznačně určit, co přesně měl některými pojmy autor na mysli, a textu je pak možné rozumět nejméně dvojnásobným způsobem v závislosti na tom,

---

⁵ Blíže o této terminologii viz [Šanderová 2000: 132–134].

⁶ Studentům v prvních ročnících jsou samozřejmě předepisovány ke studiu texty, které jsou pokud možno obecně srozumitelné a jednoznačné. Za tímto účelem jsou (spíše však v jiných zemích) zpracovávány různé čítanky, v nichž jsou klasické texty proškrtávány a opatřeny vysvětlujícími poznámkami. Takové soubory studijních textů jistě začátečníkům situaci usnadňují – zejména tehdy, kdy si nemohou být jisti, zda je text skutečně obtížně srozumitelný, či zda jim chybí vědomosti, které by měli mít. Na druhé straně však tyto čítanky pouze oddalují čas, kdy se stejně budou muset s náročným textem poprat. Zdá se mi, že čím dříve se studenti „prokoušou“ náročným textem, tím dříve a snadněji začnou běžně číst odbornou literaturu.

⁷ Z anglického concept analysis (concept = pojem, pojetí).

jak je interpretujeme. Taková interpretace samozřejmě nemůže být svévolná, ale musí vycházet z důkladné znalosti nejen daného textu, ale celého díla (případně dobového kontextu) dotyčného autora.⁸ Nechci však studenty otrávit nebo snad dokonce strašit. Celý problém vypadá daleko dramatičtěji, když se o něm mluví, než když se řeší. Problematika, kterou jsem využila v posledním příkladu, je mimořádně komplikovaná. Problémy tohoto typu, zejména na začátku studia, jsou daleko jednodušší.

Vraťme se však k pomyslnému textu, jež jsem se rozhodli prostudovat. Předpokládejme, že jsme už našli pasáže, v nichž autor předkládá svá zjištění, a že jsme jim porozuměli. V další fázi, která pro začátek může být poslední, se pokusíme zjistit, jak autor ke svým tvrzením dospěl, o jaké argumenty je opírá. Většinou to znamená vrátit se k pasážím, které jsme v první fázi přešli. Pokud jsme pochopili základní sdělení celého textu, je pravděpodobné, že postupně začneme chápat i věty, které nám byly v prvním čtení zcela nesrozumitelné. Jinými slovy, nejdříve musíme rozumět textu jako celku a odhlédnout od detailů; ty nám později pomůžou pochopit právě znalost textu jako celku. Pochopení detailů pak podporuje důkladnější porozumění základnímu sdělení. Pohybujeme se tak v jakýchsi soustředných kruzích, jimiž se stále více přibližujeme pochopení toho, co text sděluje.⁹

Jakmile textu rozumíme, můžeme se pokusit dosáhnout mety nejvyšší, jíž je tzv. kritické čtení, kdy zkoumáme logiku a hodnověrnost argumentů, smysluplnost východisek nebo předpokladů, z nichž autor vychází, a přesvědčivost závěrů, k nimž dospěl. Uvažujeme o tom, nakolik a jak kvalitně jsou tvrzení podložena, zda by nebylo možné na základě daných argumentů formulovat závěry jiné apod. Každá případná polemika s textem by měla

---

⁸ Interpretace textů představuje samostatnou disciplínu (spíše však umění) zejména pro filosofy a literární vědce a existuje k ní specializovaná literatura. Bez interpretačního umění se neobejdou ani sociologové zabývající se kvalitativní sociologií. V obou případech je třeba se obrátit k literatuře předepsané v relevantních kurech.

⁹ Každý z těchto pomyslných kruhů samozřejmě nemusí znamenat nové čtení celého textu – často se odehrávají v naší mysli již při prvním a druhém čtení. Někdy je ovšem skutečně třeba text (či spíše podstatné pasáže) číst třikrát i vícekrát. Každý z nás myslí a tudíž i čte jiným způsobem, a nelze proto dávat v tomto směru podrobné návody.

být opřena o kritické čtení, jemuž předchází důkladná analýza a interpretace textu. V seminářích však někteří studenti postupují přesně opačně – aniž text důkladně prostudovali, začnou vést s autorem pomyslnou disputaci.¹⁰ Nezbyvá pak než jim ukázat, že textu nerozumí, což není nic příjemného ani pro jednoho z nás.

Na čas a námahu je pochopitelně ještě daleko náročnější studium cizojazyčných textů. Je však třeba říct, že četba v cizím jazyce je v případě odborných textů z hlediska jazykových znalostí často méně náročná než četba beletrie. Nejsme-li například v angličtině schopni číst detektivku nebo román, neznamená to, že nezvládneme kratší odborný text. Odborné texty mívají omezenější slovní zásobu a ani stylistika nebývá příliš náročná.¹¹ Zejména pro ně platí, že s četbou každého dalšího jazykové problémy rychle mizí. Na druhé straně je ovšem třeba znát odbornou terminologii. Mnoho slov má řadu významů a vybrat ten správný znamená už něco o oboru vědět. Čteme-li cizojazyčný text poprvé, musíme se proto nejdříve soustředit na slovíčka – zejména na základní termíny – a teprve pak ho začít číst. Dobrý pedagog v přednáškách uvádí i originální znění základních pojmů, kromě toho jsou jazykové kursy na fakultách zpravidla zaměřeny na odborný jazyk a terminologii jednotlivých studijních oborů.

Zejména na počátku studia je třeba počítat s tím, že v některých textech neporozumíme úplně všemu, ač se snažíme sebevíc. V takovém případě je rozumné se zeptat na semináři (k tomu je především určen) nebo v konzultačních hodinách pedagoga, jenž text zadal nebo se danou problematikou zabývá. Čím lépe jsme pochopili ústřední myšlenky práce, tím přesněji dokážeme dotaz formulovat a tím hlouběji pronikneme do celého textu. Přejdeme-li na konzultaci s nekonkrétní otázkou typu „tomuhle odstavci vůbec nerozumím“, můžeme očekávat otázku „a co Vám v něm není jasné?“. Pokud jsme se předtím dané pasáži nesnažili porozumět, nehledali jsme souvislosti atd., nebudeme schopni otázku upřesnit a pravděpodobně nedostaneme uspokojivou odpověď.

---

¹⁰ Disputantům jde o to prosadit svůj pohled na věc, polemika však má být spíše diskusí, při níž je cílem účastníků na základě důkladné analýzy dané otázky z různých hledisek přispět k objasnění daného problému.

¹¹ Týká se to především statí psaných v tzv. anglosaském stylu, o němž hovořím v části týkající se psaní (kapitola 4.1). Existuje samozřejmě mnoho odborných textů, které jsou velmi náročné i po jazykové stránce.

Základní zásady aktivního čtení:

Texty číst nejméně dvakrát, některé spíše třikrát. V prvním čtení určit, jak je text strukturován a které pasáže jsou klíčové. V druhém hledat hlavní myšlenku nebo myšlenky (základní sdělení), pojmy s nimi spojené a kontext, v němž je autor používá. Je-li jasné jádro sdělení, nalézt a promyšlet východiska a argumenty. Poté se zamyslet nad textem jako celkem a pokusit se jej stručně a jasně shrnout. Pokud shrnutí nedává smysl, nebo je jinak podezřelé (například příliš triviální, odporující běžné zkušenosti apod.), v třetím nebo případně dalším čtení zkoumat proč.

2.2 Jak vést o přečteném dokumentaci

Pomyslná konverzace s autorem, o níž jsem hovořila výše, může nepochybně probíhat jen v naší hlavě. Do textu však snáze pronikneme, děláme-li si v průběhu čtení poznámky. Navíc nikdy nemůžeme vědět, zda někdy v budoucnu nebudeme některé myšlenky nebo text jako celek potřebovat, a to nejen během studia, ale i později ve vlastní odborné práci. Je proto užitečné, a prakticky všichni badatelé to doporučují, pořídít si o každém prostudovaném nebo jen prolistovaném textu stručný, či rozsáhlejší záznam. Výsledkem studia náročnějšího textu bývají dva typy záznamů, z nichž jeden většinou časem zahodíme a druhý nás často provází po zbytek profesního života. Jsou to jednak poznámky, které si pořizujeme v průběhu čtení, které nám pomáhají textu porozumět a které archivujeme jen výjimečně – budu jim říkat pracovní poznámky. Dále jsou to záznamy, jimiž studium textu vrcholí, které představují více méně systematický záznam o tom, co jsme přečetli, a které využíváme opakovaně – budu jim říkat dokumentace. V kapitolách věnovaných strategii a taktice psaní uvidíme, jak se s dokumentací pracuje a k čemu je užitečná. Máme-li už dostatek zkušeností, pořizujeme pracovní poznámky jen velmi zřídka (jen při studiu mimořádně náročných textů) a dokumentaci zpracováváme v průběhu četby. Začínáme-li, je dobré si pořídít oba typy záznamů; nejdříve pracovní poznámky a po dovršení studia textu dokumentaci.

Pracovní poznámky je často pohodlné a užitečné dělat přímo do textu – nejlépe obyčejnou tužkou. Samozřejmě jen tehdy, jde-li o naši vlastní knihu (časopis, fotokopii apod.). V textu

podtrhujeme, co považujeme za podstatné, často též na volných okrajích připojujeme stručné glosy vyjadřující myšlenky, otázky a pocity, které v nás text vyvolává. K poznámkám vztahujícím se k práci jako celku lze využít i titulních listů, předšádek apod. Je však přinejmenším bezohledné, spíše však nemravné (a u knih z knihovny zakázané) jakkoli čmárat do knih vypůjčených. Podtrhaný text a poznámky jednoho čtenáře dalšího ruší a znesnadňují mu cestu k vlastnímu porozumění textu. Začátečníkům se navíc vždy doporučuje, aby pracovní poznámky – zejména klíčové myšlenky – psali vedle textu. Chceme-li číst skutečně aktivně, je užitečnější vypsát základní tvrzení nebo pasáže, které nás něčím zaujaly, vlastními slovy, tzv. parafrází. To znamená neopisovat je doslova, ale snažit se je formulovat jazykem, jenž je nám přirozený, a to pokud možno bez původního textu před očima. Nejsme-li schopni si určitou myšlenku poznamenat, aniž bychom se museli dívat do textu, znamená to, že nám není zcela jasná.

Při prvním čtení formulujeme (nejlépe písemně) základní otázky, na něž se budeme snažit odpovědět při druhém (případně dalším) čtení. Zároveň se zamyslíme nad tím, co nám pravděpodobně brání v porozumění textu, a poznamenáme si, co by bylo dobré vyhledat např. ve slovníku, učebnici apod., dříve než se pustíme do druhého čtení. Často se stává, že při druhém čtení původní otázky reformulujeme, dále rozvádíme, případně se vynoří otázky nové. Autor jedné z učebnic tvůrčího psaní (a čtení) Robert DiYanni doporučuje psát poznámky do dvou sloupců. Do jednoho zaznamenáváme pozorování, tj. informace o textu, a do druhého otázky, které v nás text vyvolává [DiYanni 1984: 61–63].

První sloupec je základem tzv. konspektu¹². Konspekt je stručný výtah z textu, či záznam hlavních myšlenek určitého vědeckého (nebo jiného) díla – celkové shrnutí v podobě definic pojmů (ty by měly být v doslovném znění), parafrází nebo citací základních myšlenek, argumentů apod. Konspekty musí studenti často odevzdávat jakožto důkaz, že text, jenž jim byl zadán, skutečně prostudovali. Osobně tuto pedagogickou metodu nepovažuji za ideální. Myslím, že je lepší, je-li student nucen o přečteném

---

¹² Z latinského *conspicere* = spatřovati, dívati se, pohlížeti (*conspiculus* = spatřený).

diskutovat. Nicméně, je-li v ročníku 50 nebo více studentů a jen jeden pedagog, jiné řešení asi není. V každém případě by se však student měl kromě hodnocení (známky nebo bodů) dozvědět, nakolik a v čem je jeho konspekt výstižný a v čem je nedostatečný. Jen to ho motivuje k tomu, aby konspekt napsal co nejpečlivěji, což předpokládá, že text musí důkladně prostudovat.

Druhý sloupec shrnuje poznámky, jež jsou výsledkem kritického čtení, k němuž se dostáváme, máme-li zhruba jasno, čeho se text týká a co se v něm tvrdí.¹³ Přemýšlíme o tom, co je zřejmé a nepochybné a co v nás na druhé straně vyvolává pochybnosti: s čím souhlasíme, co se nám zdá podezřelé a proč. Bývá též užitečné si poznamenat, která tvrzení se nám zdají jednoznačná a která nikoli, kde se autor opakuje, či kde se zdá, že si protirečí, případně, kde jsme se už s podobným, či naopak zcela opačným tvrzením setkali. Zamyslíme se nad tím, co autor předpokládá, aniž se o tom zmínil (tzv. implicitní předpoklady), a nakolik jsou jeho předpoklady oprávněné.

Čím více otázek (a odpovědí) si poznamenáme, tím lépe textu a problému, o němž pojednává, porozumíme. Zkušený čtenář si většinu takových otázek klade spíše podvědomě, v diskusi je však schopen o nich hovořit. Zejména připravujeme-li se na seminář, kde se o textu bude diskutovat, a jsme-li navíc spíše nesmělí, měli bychom si připravit dobře propracovaný konspekt s poznámkami o kritickém čtení.

Prakticky všechny příručky a řada uznávaných vědců¹⁴ doporučují pořizovat dokumentaci v podobě kartotéky. Na jednotlivé kartičky píšeme stručnou charakteristiku textu jako celku formou anotace nebo abstraktu¹⁵, důležité citáty a parafráze myšlenek, které nás zaujaly, a další poznámky. U každého citátu i parafráze vždy uvádíme přesný odkaz (celý bibliografický údaj¹⁶), abychom dokumentaci mohli později využívat při dalším studiu nebo odborné práci. Kdykoli ve svých textech využíváme slov nebo myšlenek někoho jiného, jsme totiž povinni přesně uvést, odkud

¹³ Nenáročné texty čteme samozřejmě od samého začátku kriticky, a pokud postupujeme metodou, již navrhuje DiYanni, píšeme oba sloupce zároveň.

¹⁴ Např. [Šesták 2000: 38], [Duffková 1984: 90], [Seyler 1993: 128–137], [Eco 1997: 151–180] a [Mills 2002: 211–244].

¹⁵ Co je anotace a abstrakt viz kapitoly 3.1 a 3.2.

¹⁶ Co je to bibliografický údaj viz kapitolu 5.5.

jsme je převzali. Jak se to dělá, uvidíme v kapitole věnované publikační etice. Psát u každé poznámky celý bibliografický údaj je únavné a náročné na čas. Je to však nejspolehlivější metoda. Tuto úmornou práci lze do jisté míry racionalizovat. Například můžeme vedle kartotéky s poznámkami vést ještě bibliografickou kartotéku doplněnou o systém zkratk, kdy každé knize v bibliografické kartotéce přiřadíme určitou zkratku a tu užíváme v dokumentační kartotéce. Znamená to však jisté riziko. Ztratíme-li některou z karet bibliografické kartotéky, znehodnotí se tím i část kartotéky dokumentační; vymyslíme-li příliš komplikované zkratky, budeme ztrácet drahocenný čas listováním bibliografickou kartotékou při hledání určitého titulu. Výhodnější, protože méně riskantní, je proto uvádět u jednotlivých poznámek na místo celého bibliografického údaje jen jméno autora a rok vydání dané práce (tyto dvě informace téměř vždy pomohou dopátrat se toho, o kterou práci šlo).

V kartotéce vedeme i záznamy o tom, jakým dojmem na nás prostudované texty působily. Mills [c.d.] doporučuje vést také kartotéku vlastních nápadů a myšlenek, tj. nejen těch, které souvisí s četbou. Často je vhodné kombinovat citace (parafráze) s reakcemi na jednom lístku. V takovém případě je však třeba oba typy informace od sebe důsledně oddělit. Záznam může vypadat třeba takto:

„Místo, abychom se stylizovali do role proroků, musíme se stát tvůrci svého osudu. (...) ...Přestaneme-li být posedlí otázkou, zda nám dějiny dají za pravdu, pak se nám snad jednoho dne podaří historické síly zvládnout.“ [Popper 1998: 172]

To je skutečně překvapivé. V Otevřené a v Bídě je daleko umírněnější (ujistit se o tom!!); tvrzení jsou tam určitě podobnější Weberovým (raději se podívat i na toho Webera!!)

Doslovný citát je v tomto příkladu vždy v uvozovkách a je za ním přesně vyznačeno, odkud byl převzat. Je pak zcela jasné, co napsal Popper, jak to čtenář interpretoval a co ho u toho napadlo.

Dávat detailnější návody na budování kartotéky nemá smysl, protože každý po určité praxi dospěje k vlastnímu systému, který nejlépe vyhovuje jeho naturelu a konkrétním potřebám.

V době počítačů a nejrůznějších rafinovaných programů k budování databází bude možná většina čtenářů kartotéku považovat za anachronismus. Využít počítač je asi v zásadě možné, mně osobně se to však neosvědčilo. Může to samozřejmě být tím, že jsem počítač začala používat až v pokročilém věku a zvyk, jak známo, je železná košile. Čtenáři by si však měli uvědomit, že všechny knihy, natož časopisy, si půjčit domů nelze. I když vlastní přenosný počítač, pravděpodobně ne vždy ho budou mít při sobě a nezdědka si stejně budou dělat poznámky ručně. Vše, co si poznamenají ve studovně, či při jiných příležitostech na papír, budou potom muset přenést do databáze, což vyžaduje důslednost a velkou disciplínu.

Požízování dokumentace působí na první pohled jako práce vhodná spíše pro byrokrata než tvůrčího pracovníka. Nemá smysl zastírat, že zejména v počátcích odborné kariéry (tj. v prvním ročníku studia) je budování kartotéky časově náročné a často i trochu nudné. Je také třeba přiznat, že část kartotéky, kterou člověk pořídí na počátku studia, později zahodí. Jednak proto, že v důsledku nezkušenosti nevede poznámky účelně, a jednak proto, že do kartotéky zprvu zahrnuje triviality, které ovšem pro začátečníka trivialitami nejsou. Musíme také počítat s tím, že skutečně užitečnou kartotéku začneme budovat teprve poté, kdy ji poprvé využijeme při psaní rozsáhlejšího textu, tj. při psaní bakalářské (spíše však magisterské) práce. V každém případě je dobré si už při prvních záznamech uvědomit, že začínáme budovat informační bázi, na níž budeme dále stavět a kterou budeme rozšiřovat celý svůj profesní život.¹⁷

Základní zásady vedení dokumentace:

V průběhu čtení si dělat poznámky. Není-li člověk schopen si základní myšlenky poznamenat z hlavy, znamená to, že textu neporozuměl. U každého citátu (vždy v uvozovkách) nebo parafráze vždy uvést, v které práci a na které straně je lze nalézt.

---

¹⁷ Mnoho dalších rad týkajících se kartotéky viz [Eco 1997] a [Mills 2002].

2.3 Jak číst efektivně

Hned na začátku je třeba říct, že důkladně (tj. od analýzy struktury práce po podrobné prozkoumání všech tvrzení a s nimi spojených argumentů) nelze prostudovat veškerou povinnou, natož pak doporučenou literaturu ke studiu. Ani to nikdo neočekává. Ne všechny předepsané a doporučené práce je nutné znát takto detailně. Běžně se předpokládá, že takto důkladně student přečetl a zná několik základních prací (zhruba jednu až tři pro každý kurs) a o zbývajících má obecný přehled.

I zkušení badatelé a odborníci většinou čtou práce svých kolegů (současníků nebo klasiků) důkladně, teprve až naznají, že mají pro jejich bádání zásadní význam. Daleko častěji texty jen listují a třídí je na pro svou práci využitelné (byť i jen perspektivně) a ostatní. Sběhlí odborníci také jen zřídka čtou celé texty, osvojili si totiž schopnost po zběžném prolistování identifikovat pasáže, které jsou v kontextu jejich práce podstatné (v nichž se dozví, co nového autor přináší), a ty si přečtou. O tom všem si však pořizují záznamy. Každý odborník se samozřejmě i na vrcholu své kariéry setkává s texty, jež mu stojí zato číst pomalu a důkladně a jejichž podrobné studium ho v mnoha ohledech inspiruje. Většinou to však bývá maximálně jeden titul ročně.

V této souvislosti rozlišuje Jana Duffková vedle důkladného dva další přístupy ke čtení. Nejrychlejším, kdy zvládneme 100–150 stran za hodinu, je informativní neboli letmé čtení. Jeho cílem je získat o určitém titulu základní přehled. V takovém případě čteme jen názvy kapitol, spíše než na text se zaměříme na tabulky, schémata nebo obrázky, případně na pasáže s výrazně vyištěnými výrazy. Mnohé nám napoví i seznam použité literatury. Pokud nás práce zaujme, přejdeme k tzv. běžnému čtení (30–40 stran za hodinu) [Duffková 1984: 69–71]. Ani v tom případě titul nestudujeme důkladně. Přečteme závěr, případně úvod, a zaměříme se na pasáže, které na základě letmého čtení považujeme za klíčové (týkající se například použité metody, základních východisek apod.). Čím déle se určitým problémem zabýváme, tím více vystačíme s běžným čtením a tím méně textů čteme důkladně.

Je dobré vést dokumentaci také o titulech, které jsme jen letmo přehlédli. Potom však jde spíše jen o stručné poznámky než

o dokumentaci v pravém slova smyslu. Objem odborné literatury se dnes rozrůstá tak obrovskou rychlostí, že není v lidských silách přečíst vše, co je k dispozici, a to ani k velmi úzce vymezenému problému. Dobrý odborník si však o literatuře svého oboru musí udržovat alespoň rámcový přehled. Žádnému badateli ani odborníkovi by neměla uniknout práce přinášející něco nového k řešení problému, jímž se zabývá, nemluvě o tom, že by měl vědět o všech významných pracích minulosti. Musí být proto při čtení co nejracionalnější. Často se například stane, že vzdor slibnému názvu a abstraktu (či anotaci) se určitý titul nezabývá tím, co jsme předpokládali, a navíc se zdá, že pro nás nebude mít význam ani v budoucnosti. I to je dobré si zapsat, abychom se k textu zbytečně nevraceli. Je však užitečné si stručně poznamenat, proč jsme text označili za nepoužitelný. V jiné souvislosti se totiž může ukázat velmi užitečným.

Jak student, tak profesionál často texty jen listují, hledají, zda a čím by jim mohly být užitečné, a vedou o tom více či méně systematickou dokumentaci. Nemá vůbec smysl snažit se zapamatovat si věci, které bezprostředně nepotřebujeme. Jen si pořídíme záznam o tom, kde co lze nalézt, případně co rozhodně stojí za přečtení, co nikoli a proč. V ideálním případě by člověk měl i z těchto záznamů vytvářet systematickou kartotéku. Jak uvádí Selye [1975: 422–427], má řada vědců a odborníků při sobě neustále malý blok, kam si vedle různých nápadů poznamenávají vše, co by mohlo být zajímavé (či naopak není v daném kontextu užitečné) přečíst. Jiní využijí jakýkoli kousek papíru, který je zrovna k dispozici. Podle mých zkušeností nemálo odborníků pracuje se spíše neuspořádanou změťí všelijakých papírků, které byly zrovna při ruce, případně různých bločků a sešitů, které vrší ve svém pracovním stole a jimiž se probírají a částečně je pořádkují, začnou-li se zabývat novým tématem. Postrádáme-li ovšem disciplínu téměř úplně, může se nám stát (i to znám z vlastní zkušenosti), že se v nich budeme zoufale prohrabovat s utkvělou myšlenkou „vždyť tu přece něco takového někde bylo“. Čas, který „ušetříme“ ledabylou dokumentací, potom zákonitě ztratíme, když ji chceme využít při psaní. Jistá míra systematickosti se rozhodně vyplatí.

Otázkou je, nakolik efektivita čtení souvisí s jeho rychlostí. Existuje několik metod tzv. rychlého čtení, které spočívají v do-

vednosti vnímat text ve větších celcích¹⁸ a rychle v nich identifikovat hlavní sdělení. Umění rychlého čtení se jistě vyplatí v mnoha profesích, zejména tam, kde je třeba činit různá rozhodnutí na základě velkého množství dokumentů (v nejrůznějších komisích apod.). Nejsem si však jista, zda je vhodné doporučovat tyto metody v odborné práci. V tomto ohledu se přikláním k názoru Selyeho, jenž radí odborné texty buď jen prolistovat, nebo je číst tempem, které je nám přirozené. Je totiž přesvědčen, že „příliš rychlé čtení je na úkor kvality a kromě toho nás určitě okrádá o požitek z úvah a snů“, které podle jeho přesvědčení patří nejen k relaxačnímu čtení, ale i ke studiu odborné literatury. Rychlým čtením sice ušetříme čas, můžeme však přijít o mnoho nápadů, které se často vynoří, dáme-li „svým myšlenkám možnost volně se snoubit s myšlenkami autora“ textu, který studujeme [Selye 1975: 424–425]. Selye však zároveň upozorňuje, že takový postoj k metodám rychlého čtení je možná předpojatý, protože může vycházet z jeho osobních čtenářských zvyklostí a individuálních dispozic. Ani v této souvislosti tedy zřejmě nelze dávat univerzální doporučení.

Hlavní zásady:

Veškerou předepsanou literaturu důkladně prostudovat nelze. Většinu titulů je třeba přečíst spíše informativně nebo zběžně. Není také možné ani užitečné pamatovat si vše, co člověk přečte. Proto je užitečné pořizovat si o přečteném záznamy, a to nejen o všech přečtených textech, ale také o jen letmo přehlédnutých.

---

¹⁸ Česky je například k dispozici příručka [Papík 1992].

3. Co nám pomáhá orientovat se v odborné literatuře

V předešlé kapitole jsme zjistili, že mnoho číst nejsou nuceni jen studenti. Kdo se rozhodl pro vědeckou nebo odbornou práci, a to v jakémkoli oboru, rozhodl se číst po celý profesní život. V každém oboru se publikují nové a nové práce, nemluvě o tom, že během studia člověk ani zdaleka nestihne přečíst všechna klasická díla, jejichž znalost se k řešení nějakého konkrétního problému předpokládá. Zpravidla se seznámí jen s díly nejzákladnějšími a nejobecnějšími a většinu dalších přečte až v průběhu odborné kariéry. Protože součástí profesního života odborníků a vědců je nutnost neustále sledovat, co je v oblasti jejich působnosti nového, musí sledovat minimálně zhruba desítku odborných časopisů, které vycházejí čtyřikrát až desetkrát do roka, a průběžně se seznamovat s několika knihami měsíčně. Nikdo dnes navíc nevystačí s češtinou (a slovenštinou). Kromě angličtiny, která je svého druhu esperantem sociálních věd, zejména sociologie, je třeba znát minimálně ještě jeden další cizí jazyk.

Odborník, který je na svém místě, musí mít přehled nejen o tom, co se děje v jeho specializaci, ale i v příbuzných oborech. Na druhé straně však nemůže jenom číst. Především se musí věnovat odborné práci, ať už je to výzkum, či jeho aplikace. Článků a knih však vzniká tolik, že i kdyby člověk věnoval veškerý svůj volný čas jejich četbě a listování, neseznámil by se všemi. Přesto mu nesmí v oboru jeho působnosti uniknout nic nového. To je možné jen díky tomu, že má k dispozici několik pomocníků, kteří mu umožňují mít dobrý přehled, co nového je v oboru publikováno, zda a nakolik mu nové práce mohou pomoci v řešení problémů, jimiž se zabývá. Těmito pomocníky jsou stručné informace o publikovaných pracích (statích, knihách a výzkumech) v podobě tzv. anotací, abstraktů (resumé) a recenzí, které píše sami autoři jednotlivých prací (informace o odborných statích v podobě abstraktů a resumé), nebo je poskytují nakladatelé anebo pracovníci knihoven (informace o knihách v podobě anotací), případně také odborníci v daném nebo příbuzném oboru (hodnocení knih v podobě recenzí).

Anotace, abstrakt a resumé jsou stručnou a výstižnou charakteristikou textu. Anotace se zpravidla týkají rozsáhlejších prací (knih), abstrakty a resumé drobnějších textů (statí). Anotace

oproti abstraktu a resumé zahrnuje celkovou charakteristiku textu (žánr), základní údaje o autorovi a profil předpokládaného čtenářstva. Na druhé straně zpravidla neobsahuje základní zjištění (tvrzení, závěry) ani argumenty. Abstrakt je informací o stati, shrnutí (resumé) je spíše její miniaturoou. Recenze je kromě stručné charakteristiky i hodnocením práce, případně srovnáním s jinými pracemi zabývajícími se podobným problémem. Předpokládá se, že každý odborník dovede tyto informace napsat. V níže uvedených charakteristikách se čtenář dozví, co od nich může očekávat a co by neměl opomenout, až je bude psát. Nejčastěji to bude abstrakt, jenž také bývá povinnou součástí diplomových prací a neměl by chybět ani u prací seminárních. Vrátime se k němu proto ještě v kapitole věnované strategii a taktice psaní (kap. 6.5).

3.1 Abstrakt (resumé)

Abstrakt a resumé znamenají v podstatě totéž, a to stručnou charakteristiku nějakého textu. Českým ekvivalentem je v prvním případě výtah a v druhém shrnutí. Ačkoli jde v zásadě o totéž, ve společenských vědách se tyto dva útvary často liší z hlediska objemu informací, které poskytují, a tedy i rozsahu. Navazují totiž na dvě různé tradice. Abstrakt (původně abstract) navazuje na anglosaskou tradici. Je zpravidla úspornější a poskytuje jen základní informace – identifikuje problém a shrnuje závěry. Resumé (dnes se používá i anglické slovo *summary*) navazuje na tradici francouzskou a poskytuje více informací – vedle problému a závěrů také základní argumenty –, a bývá proto delší.

V účelně napsaném abstraktu (resumé) se čtenář dozví, zda se stát zabývá problémem, jenž je předmětem jeho zájmu, z jakého zorného úhlu k němu její autor přistoupil a co nového přináší; zda prověřil nebo zpřesnil známé teze, či zda přichází s tezí novou (a o co ji opírá). Abstrakt je nepominutelnou, avšak zcela samostatnou součástí každé stati publikované v odborném časopise nebo sborníku. Abstrakty časopiseckých statí bývají také publikovány samostatně ve specializovaných periodikách. Příkladem je periodikum *Sociological Abstracts*, které každoročně uvádí abstrakty statí publikovaných v základních (tj. nejcitovanějších) sociologických časopisech z celého světa.

V některých časopisech, jako například v *Sociologickém časopise*, jsou významné stati opatřeny abstraktem (předchází stať) i resumé (za stať). Taková praxe je pro čtenáře nejužitečnější. V abstraktu se dozví, čím se stať zabývá a k jakým závěrům autor dospěl. Pokud téma a závěry shledá zajímavými, podívá se do resumé na argumenty. Pokud ho však téma nezajímá a nebo ho nezaujmu závěry, není zbytečně zatěžován argumenty a ušetří čas. Ve významných odborných časopisech jsou abstrakty a shrnutí v některém světovém jazyce (v sociologických nejčastěji v angličtině, ve filosofických spíše v němčině), aby se s nimi mohli seznámit i ti, kdo neznají jazyk, v němž je periodikum vydáváno. Ideální je, je-li stať opatřena abstraktem a resumé ve dvou různých jazykových verzích. S takovou praxí se už bohužel setkáváme jen zřídka.¹⁹

Díky abstraktům ušetříme mnoho času. Platíme však za to určitým čtenářským nepohodlím. Abstrakty, mají-li být prostoroově úsporné a zároveň informačně co nejobsažnější, jsou nutně psány poněkud krkolomným stylem, který se vyznačuje zejména velkým počtem pasivních slovesných tvarů a infinitivů, případně přechodníků, a dlouhými souvětími.

Abstrakty plánovaných vystoupení bývají také součástí přihlášek na kongresy a konference. Na jejich základě pořadatelé zjistí, zda a nakolik je příspěvek v souladu s programem konference, a rozhodnou o jeho zařazení do programu. Protože se dnes většina konferencí alespoň částečně (tj. kromě společného zasedání všech účastníků) odehrává v několika sekcích nebo pracovních skupinách zaměřených na dílčí aspekty hlavního tématu konference, představují abstrakty významnou pomoc jak pro pořadatele, tak i účastníky takových akcí. Pořadatelům umožňují ustavit jednotlivé sekce nebo pracovní skupiny podle počtu přihlášených tak, aby by byly pokud možno rovnoměrně obsazeny. Účastníkům usnadňují rozhodování, která vystoupení si rozhodně jít poslechnout a která ožet. Abstrakty, spíše však resumé, všech vystoupení bývají také publikovány na místo sborníků obsáhlých referátů. Poslední dobou se však stále častěji setkáváme spíše s opačnou praxí. Na konferenci se prezentují jen krátká sdělení. Cílem takového postupu je umožnit co největšímu počtu účastní-

---

¹⁹ U nás například *Filosofický časopis* uvádí resumé v němčině i v angličtině.

Toto je pouze náhled elektronické knihy. Zakoupení její plné verze je možné v elektronickém obchodě společnosti eReading.